

TIÄTRE, MUUSIKA NI KINU MINO ELUH

KAUKSI ÜLLE

1962 olõ sündünü. Latsõiakodo Võromaal, Pärlijõõ veereh Saarlase külah. Kasvatus – võrokiilne. Olõ-õs kesk mõtsa algusõh elektrit, tapeete, televiisorit, autut, hulka raamatit. Lauljid oll, laulikit oll. Tädi sõbranna uma ja sääll olliq tindiga kirotõt laulusõnaq, aastarv 1968 ja värmipleiatsidega tshken-det roosi ni rüälilibukedi seeh. Vanaimä laul ilosa selge helüga laulu „Tähekene, miks sa vilgud...“, „Laev tõstis purjed“, „Vanaema helde-lahke“, „Ema süda“ „Rong see sõitis tsuhh, tsuhh, tsuhh“. Rongi vai laivaga sõidi allõs keskkooli aigu. Laulmine mullõ miildü ja naksi üteh laulma, a es lähäq õigõlõ. Tuu mul algusõh lusti är es võtaq, nii et kui jo suurõmbana mõisti laulikist sõnno lukõq, mugu lauli uma viie pääll. Kõrd võti raamadu ette ja kiti vanaimäle, et ma laula tõisist külälatsist parembalõ, ni naksi esitämä. Tuu um ainus kõrd kui latsõpõlvõn vitsu sai – hindä kitmise ja ilmaasalda uhkustamise iist. Kui sai kuvve aastadsõs, pand unu majja elektri sisse ja ostõti raadio. Vanaimä tegi toimõtusi väläh, mina kullõlsi raadiot. Meile miildü eriti laul „Rohelised niidud“. Kääni ruttu nupust raadio kinni, et kui vanaimä väläst tarrõ tulõ, kullõmi kuuh lõpuni, a kui kuuh raadio valla käändsemi, laul hoobis Heli Lääts. Mamma üteli, et tuu ei avita, kui raadio kinni käänt, laul lätt iks edesi. Mina ai uma jorru – saa iks, piät saama. Kiäki

koskil lajah ilmah niisama unist – leiut maki.

Muusika

Piduligus kisk asi puulpäivist, kui kavah oll puul tunni rahvamuusikat, raadio kääneti kõvas, vanaimä laul polkadõlõ ja reilendridele sõnnu pääleq ja minnu kisuti raamadu vai käsitüü takast tandsõ opma. Tä oll esiq kah veidü noorõlt kannõlt opnu, a tüdrikil es lastaq pilli mängi ega raamatut tuhni, tüüq jääseq tegemädä. Hirmujuttu kõnõldi pernasest, kiä oll lugõnu ja talgusüük es olõq saanuq õigõs aos valmis. Aga noid tandsõ, midä mullõ latsõna oll opat, sai kolmkümend aastat ildampa Tartu tandsuklubih edesi oppi ja „Viljandi folgil“ tandsitas noid kõrda säidse pääväh.

Kolhoosih linakakmise vai kartoldõ sortmise man laulti. Mina mängi edimält väikuna linakurstõst tett hakkõ all ja jäi magama naisi laulõ pääle, a ei ma mäledä midä nä lauli, kas võisõ mõni vana naane 60ndide lõpuh lauldaq „Lõpõ, lõpõ põllukõist“? Toda küll, et

Ma pole kirjasolkija,
Ei tea ma mis on aabits
Ma vaene linakolkija
Mu tööriist on mu roobits

Seo laulukõnõ kumisi iks peräh kõrvuh, kui võro aabitsat ehk kiräoppust koosti ja toimõti.

Edimäne minno rabanu etendüs oll

edimädse-tõsõ klassi koolilatsõna märdisantõ tulõk. Miiq küläh oll laululine rahvas ja üts suguvõsa, kost nuur pillimiis kah peri, tulliki. Väläh kost pinihaukmist ja laulu „...Märdiq ommaq kavvõst tulnuq ... läbi suu sump, sump ... suu mättä märisiväq ... kastõhaina kaksas kaala...“ Kõigil olliq meesterõiva säläh, ehkkä osa oll naisi, sandiimä oll kül luvvaga mammi, kiä muinasjuturaamatide nõidu muudu näüdäs ni vigurijuttu ai. Lauliq tandsõq ja pilsõvaq viläterri „viska sisse viläõnnõ, kalla sisse karaõnnõ“, nuiassivaq villu ja linnu, ni vanaimä tsusas näile pisu raha. Põrmandu pääle jäiq muadsõ jäleq, viläteräq ja salaperäne õhkkond. Vanaimä ni imä arudi, et kiä olliq, ja vanaimä selet, et nii käüdäs elämisest elämiste mard ja kadripäevä aigu. Mina kah kiusama, et ma ka taha minnäq, imä muiduki arvas, et „koolinoorele ei sobi kerjamine“, a vanaimä rahust, et ega sis kerjämise peräst kiä käü-õi. Lõpus viiendä klassi latsõna õnnõstu mul kah külälatsi kamp kokko saiaq ja luba nuiata. Meid opas vällä sõbranna vanaimä Roosi, karist, et minnäq tulõ vaiksõlt, laulma naada ussõ takah vai aknõ all, kolki ei toheq, märdisandih piät olõma miihhiõiva, ja mustaq ni hirmsa, a kadrisandih valgõ ni puhta. Märdiq omma viläõnnõ tuuja, Kadriq karaõnnõ andja, märdel om märditands, kadridõl ketramine ja kadrititt kinkalõ nuiatas hambarahha, et märdisandõl, kedä naaseq mängvä, piät pörknast ja katõst keedet kardokast tegemä kunstriista külge, et kui kumbatas, piät midägi peiu jäämä. Viläkusmaagia! A mis kõgõ päämine, piät pallõma ja tennämä. Sisselaskmist piät pallõma, luba tandsi piät pallõma, andid piät pallõma, ja kui midä andas, piät tennämä ja õnnistama. Nii suuvsõmigi vilä ja karaõnnõ ärq ja nigu esihindäst lätsiq tennämissalmiq järjest pikembäs, sooviti tuukõrd ziguliõnnõ ja teleka vai iäkapi õnnõ, aia, kodo, perre,

karjaõnnõlõ lissas. Ma uutsõ kadri- ja mardisandiaigu rohkõmp kui jõulõ vai koolivaheaigu. Mullõ miildü otsi kampa kokko, tetäq kostüüme, mõtõlda laulõ, esinedä erinevide perride man, kompvekke ja raha kah jaeti, oll elevüst, a iks miäkit muud oll tuu, miä kuts. Tol samal edimädtsel kõrral trehvässimi naabrikülä Ala-Hiire tallu. Laulimi uma lühkü laulusalmiq ärq, a pernane imest, et ah, nii lühkült, ni laul edesi pikält; praegu tiiä, et regivärsilist kadri laulu väega hääh esitüseh. Kummekond aastat ildampa löüdse tollõ pernese lault lauluq kirändüsmuuseumist linte päält, aga tuud latsõna kuuldmise tunnõt ei saaq unõhta, tuu oll mäantsegi ilma vällalõ minek mino jaoss. Laulu kuuldmine ja sandih käümiseq. Seo om üts vähätsid muistsid kombid, miä om joudnu aigõga üteh muutuda ja teno toolõ mi päivi vällä tullaq. Perimusõst huvitõt inemisenä olõ teedäq saanuq, et kadri ja mardisantõ iihkäüjä omma vöiollaq sügüdsedseq tenoriitusõq maaimäle, põlluviläkusõ kaitsjalõ, karjaimäle. Iihkäüjä omma sügüdseseq mihi- ja naisipalvusõq, kos kah pääimä vai -esä kuts kokko osavõtja perneseq vai peremeheq, lepiti kokko ollõtegi ja jne, käüti läbi elämiseq õnnistõh ja korjati anni, minkast osa anti haldjile-valdjile ni ülejäägist tetti pidu. Aga riitustõst arvataski tiättrit ollaq sündünü. Tiit mõnõ eesti kirändüsõpiku valla, tiättri sündünü Dionysosõlõ pühendet riitustõst. Mina sääll Kreekan seeniq käünüq ei olõq, a tiättri om mu jaoss sündünü ja umal nahal proovit umakultuurist perinevana.

Sissejuhatus tiätrehe

Edimädseq draamaq ja tragöödiaq, midä ma näi, olliq pulmaq ja matusõ. Mu kaemiskotos oll küük. Matus ja pulm pidänü olõma tõsidsõ sündmusõq, inemine kuuli ja matõti mahaq, inemine läts mehele vai võtt naasõ ja läts kotost vöõralõ paika elämä, a kõögist

Kolm aastakka vana Ülle üteh uma imäga, kiä juhhat Kärgula koolih balletiringi.

kaieh oll nigu kõvvõr piigli vaihel, et kurvaq asjaq olliq mõnigi kõrd koomiliseq. Perän Molièri ja Shakespeare'i lukõh vai kaieh tull midägi miilde uma külä tegelästest – ihnuridest vai edvistäjidest, rikkist perijist vai vaesist mõrsjist.

Kirotõh näidendit „Pühak“ Viitinä mõisaprouast Barbara Juliane von Krüdennerist, võtigi sääl tollõsama kõögist vai tiinjidetarõst kaemise punkti.

Nii vanna pulma, kos kõik pulm oll laulupulm, mu aigu inämp miiq kandih es peetä, ehkkä muusikat laulu ja tandsu ni pulmanalla jagusi. Etendüseq olliq auvärtide man. Painutõdi kõokõsõ latvu piteh kokko, panti tii kinniq ja nuurpaar raudkäe vai pulmaesä vai truuskaga pidiq tii valla lunastama. Puhastõdi puppi sinepist, lüüdi kopkast poolõs, et kas rahakott saa mehe vai naase kätte. Kõik tiidse, midä tetäq vai kui mängi.

Nii nigu koolih pioneerikoondusi vai koolinäidendit Lumivalgukõsõst lavastõdi joht es olõq. Raudkäest sai allõs laulupulmast kolhoosipulmas arõnõmiseniga pulmavana ja pulma juhastõdi nigu tüükollektiivi pito. Aig oll tõsõs lännü, es inämp nõukogudõ aigu olõ tähtis niivõrd suguvõsadõ osa inemise saatõsõh vai suguvõsadõ ühinemine, a tüükollektiiv ja korterijärjekõrd.

Inemiste mälestüste ja kunagi nättü iihkujul tett seto pulma videost kaieh nättü tuu ooperina. Lavastus katõ kooriga. Ja jälleki om tegemist kollektiivse lavastajaga. Mõrsjat ja kosilast kaitsva uma suguvõsaq ja truuska (raudkäsi, esämiiss), lauluga saabus kosilasõ hõim mõrsja kodo, nallaga pruumma joudu truuska, kummal om vaimukamp jutt.

– Pink om mädänü –
 – Olõ-õi mädänü, kimmäs om, hämmä, sõs tunnõt, kui terveq pink om –

(pakk tõsõlõ truuskalõ pitsi, tuu juu ärq, tunnistas pingi kõvas, niisama tunnistasas pehmes padi ja ilosas ni virgas mõrsja).

Pulmakommõtõh om seeh aoluku (näütüses pruudirüüv osutas kunagidsele naisi tõmbamisele), sigivusmaagilist (pruut hoit üsäh poisslast, et latsi saanu), tõrjemaagilist (pruudi rautamine, kui peiupoisiq lööväq väidseq, mõõgaq ja kirvõ pruudi kotsil kokko ni tollõga võtva tä vahtsõ suguvõsa kaitsõ ala).

Edimäne näidend

Aga peristiätre, kontsert, kinu? Kui pallo toda joudsõ 70-ndätel Rõugõ kihelkonda? Tiätrist ei mäletä midägi pääle koolietendüisi, edimäne peris tükk oll keskkooli aigu nätt „Elektra saatus on lein“. Ökva kui näi, tarkus käeh, et piäs nakkama tiätrikriitikus. Es saaq. A edimädse näidendi Ellen Niidu latsiluulõtuusi ümbre põimassi viiendäh klassih valmis. „Kevade tulek“. Päätegeläne oll Päikesekiir, kiä kuuh poisi ja tüdrukuga heräht üles lilli, tsirkõ ja eläjid. Klassijuhataja võtt mu katekopkadsõ koolivihu, lugi läbi ja lavast. Ainult et kui osaq kätte jaeti, es olõq mu nime takah kiräh mitte Päikesekiir, a Kullerkupp.

Kontserdel taht imä kävväq. Kontserdiq olli suurõmbide külli vai alevide laululavadõ pääl. Mäledä eriti Vello Orumõtsa, kiä laul, et „Sa kaeq Maria...“. Imä iksõ ega laulu pääleq ja minnu kihulasõq seivä. Tuukõrd jäi „Lõkõride“ ansambli tegemiseni, kos Ilvese Aapo tuud ummamuudu naas esitämä, viil mitukümend aastat. Kooli latsikuur, kiä kogoni Talina laulupidol är käve, ja hulga muud.

Lina pääl

Kinoq, midä tuukõrd näüdäti, olliq isamaasõast vai india filmi vai harvõmb indiaanlastõst. Kooli vai kultuurimaja saal, latsõq edimädsest katsanda klassi-

ni ja lina pääl kaevigu, tapmine ja takah ajamine, heroiline muusika ja laibaq. Saalih pilluti kompvegapaprid vai nügit eelmidse ria tuulõ. India filme man oll tävveste tõnõ maailm, tõnõ muusika, tõnõ loodus. Aga indiaanifilmeh oll kangõlanõ. Selgemp kui Kalevipoig vai Tsapajev. Tekit patriootilidse meeoleu, loeti klassih eestiaigsid aokirju, mängiti mõtsavendi ja miilitsät.

Selge om aga, et muusika, tiätre egä kino es päseq mu latsõpõlvõh võistlõma ilukirjandusõga. Kümneaastanõ olli, sis vanaimä möi lambaq ärq ni ost televiisori, a tuu minnu tõmmas vähä. Tuukõrd olli kah seriaaliq – „Neli tankisti ja koer“, „Kapten Tenkes“ ja vast viil midägi. Ega näätäl näüdäti riideti telekah tiätriadakut, a ma es kaeq vanaimä ja imäga inämbüste, pallo kutsuvamp oll lukõ vai kirota vai palli mängmän kävväq, rattaga sõita ja külälatsiga kalal ni mõtsah kävväq. Muusika nakas mullõ küläpidol miildümä. Saarlasõst nelä kilomeetri raadiustõ jääseq sääntse vanaq kooliga küläq-keskusõq nigu Viitenä, Ristemäe, Sännä ja Rõugu. Piduq, tands peräst kinno inämbüste toimu Ristemäel, vanah kooli saalih. Näüdäti india vai mõni muu film ärq, näütüses „Heli-sev muusika“, ni sis mängse tandsus kohalik ansambli vai pand kinomiiss pääle lindi, mille lauluq ommaq pääluu seeh tuust aost, kui olli kuustõist vai säitsetõist. „Kord kalalaeva pardal, ma kohtasin üht meest...“, „Ai äm õ taantsing kuiin...“ Jne. Pidudõl mängse tollõ kandi noortõansambli, kos Lillemõtsa Aivar mängse akordeoni, kannõld ja kitarrõd ni laul „Valgeid roose...“ Tä oll rahvamuusikide perrest, kos ni imäq-esäq kui vanavanõmba mängeq ja lauliq, ni jo kolmõtõist-nelätõistastadsõlt mängse ja laulsõ timägi kohaliguh ansamblih. Mil-le ma täst minevigu kiroda? Joud tä Vinnemaalt sõaväest vinne kaunitarigi uma kodoküllä Listakulõ är tuuaq, näi tõist bussih näide tuukõrd neläaastadsõ

Kauksi Ülle mäng Kullõrkuppu umakirotot näütemängoh.

pujaga, kinkaga naane vinne aktsendiga võro kiilt kõnõl. Alla kolmõkümnedset sõit laulja traktoriga koskilt pervest alla ja sai surma. Mu kooli aigu oll viil nii Rõuguh kui Ristemäel kui ka Krabil ansambli, no inämb olõ-õi mu teedäq. Muusigakeskusõq ommaq, värmiteliviisoriq, auturaadioq, CD-pleieri. Jo ülikoolist kodo käümä tullõh võeti minno vasta uudissõga, et Rossa om rasõ. Mino küsümüse pääle, et kiä, kiä, tiä ei ma Rossat joht, selgu, et tuu om määndsegi seriaali tegeläne, midä kõik kaiq. Inne lääne seriaalõ tulõkit kõnõldi külä-uudissid.

Bänditego

Olliq ao, kos „Smokie“ vai „Queen“ plaat mass täika pääl kuupalga. Minno rabasi tuukõrd 16-aastadsõna ansambli „Boney-M“ kotsilõ kuuldu. Et nuuq, kiä kontserdil mikrofone hoitva ja laulva, tegeligult ei laulaq, laul hoobis mäned-

ser ja kiäki tandsutüdrukist. Praktiline talopojamõistus õkva tüühhä, et sys saa minagi jo bändi tetäq. Noh, eks võroseto bändi „Lõkõriq“ mänedseri-tandsutüdrukuna sai noorusjahmatus „Boney-M-ist“ kogõmalda elustõdus.

Minu ainukõnõ muusikaelamus keskkooli aost um piä niisama tukõv, kui latsõna kuuld kadrisandilaulujupikõnõ. Võro I Keskkooli sõpruskuul Aluksnest oll tulnuq küllä ja ütiskontserdil läti poisiq lauliq läti rahvalaulõ. Lihtne, seletämätü vägi. Mul om silmä iih küll, et kontserdil mängiti klaverit, klarnetit, viiulit jne. Aga miilde om jää-nüq õnnõ tuu läti meestelaul, midä kohassi 2004. aastal vahtsõst Läti ansambli „Vilki“, tõlkõn „Soeq“ CD pääl. Ollõv läti fundamentaliste ansambli, kiä esines vähä, selle et vana laulu ja võitlus-kunsti ni rõivide harrastusõst sai elulaat ja no om ansambli liikmil müüdä Läti-maad lajah taastamisel taluq, saaõi nii

tihti kuuh kävväq. Kohe või muusika viiaq. Vai tandsuklubi. Obinita ümbrusõ külädeh ommaq uma kodosid üles ragumah kah hulk nuuri perrid, kelle tutvus vai umakultuuriharrastus alost tandsuklubist, kos tandsiti saandivaetusõaigsid tandsõ.

Nii mu klassikaaslasõq Rõugõ kooli päivilt kui ka Võro I Keskkoolist lauliq ekskursioonõl, kolhoosi vai malevatüü man, koolõl vai kultuurimajjuh olliq inämbüste noortõansambli, es olõ diskajastu viil eestikiilset laulukultuuri häötänü. Paraq, kui nuur põlvkond võtki kidra kätte, sis inämbüste ingluskeeli laulmise saatõs. A tuust, misjaoss om eestläisil vai üldse inemisil vайja võörkeeli lauldaq, kui ei sunnita, ma arvu ei saaki.

Inemisi tege vaesõs ja tummas lauldaq ja tandsi mõistmise kaomine. Masinist tullõv muusika ja kastist näüdätäväq tundõ ei asõnda inemisele tedä hinnäst, hindä vällä mängmine om tähtsä.

Keskkooli aigu kirodi ka väiku näidendi õpilasmaleva isetegevuskavas. Tegevuskotos oll prügimägi ja päätegeläne ärvisat paprõtükki luulõtusõga. Klassikaaslasõq olliq hädäh, et kui tuud mängi. Kohta ka tuu etendüsekene võistusõl määnestki edimäst es saaq, a mõnõ aasta peräst näi ma Talinah Juhan Viidingu tükki „Olevused“ ja kai, et hulga lätt kokko. Jo oll tuukõrd midägi õhuh.

Nigu keskkooli aigu nätt film prügimägede elänikest „Liivakarjääride kindralid“ tundu tuukõrd piä ulmena, aga karmi igäpäävaelona paraq eläs hulga inemisi niiviisi periselt.

Tartu tiätre

Kui ma 80-ndide aastide algusõh joudsõ Tartu Ülikuuli aokirändüst opma, sis „Vanemuisõ“ tiätarih lavastivaq Tooming ja Hermaküla. Üts kursusõsõsar, kellest sai filosoof, oll Hermakülä puult, tõnõ, kinkast tiatri kirändüsala juhataja sai, oll Toominga puult. Mina käve näidega tiättrin hää meelega üteh,

a es mõistaq üteldä, kumma lavastusõq mullõ inämp miildüseq. Tiatridirektor oll tuukõrd Kaarel Ird. Timä hällüpäivä tähistedi etendüsega „Eesti ballaadid“.

Kõivu ja Vahingu „Faehlmanni“ näi. Säält mäletä jälleki häste valit rahvalaulujuppõ.

Mäletä viil tütte sügüdsest Udmurdi rahvalauluansambli kontserti. Saisiq säääl lava pääl nigu säidse vanaimakeist ja lauliq määndsegi latsõpõlvõ aigust kõrvuh olõva kuminaga.

1985. – 1986. aasta paiku naksi luulõklubiga „Vile“ regivärsilist lugulaulu „Naasetaja Toomas“ lavastama. Kats jutustajat, sinisiiba tsirgukõnõ, Toomas, kuldnaanõ... Etendämädä tä siski jäi. A lauluq laulimi kohtumisõhtul punkaritega (Trubetsky, Villu Tammõ ja tõsõq) iks mahaq, punkaritele miildü väega.

Võrokiilse tiätre häll

Võrokiilse tiätre tugõmisel ja takastkukkamisel ni pähämäärmisel om suur osa võro liikumisel. Just „Kaika suvõülükuulõ“ jaoss om tellit näütemängõ vai pakut asatundlikku kaejat.

Edimäne „Kaika suvõülükuulõ“ oll Kaikal 1989.

Edimädse dramatiseeringu tunt muinasjutust, kos vaenõlats viimädsenä sanna lätt ja vanatühä poig tedä kosima tulõ, kirodi 1991. aastal, kui toimu „Kaika suvõülükuulõ“ Obinitsah. Siski jäi tuu lavastamadaq, üts võro liikumise juhtõ, luudusõtsäpendjä, es tahaq kuradi ossa mängi.

Tuuvasta 1993. aastagal „Kaika suvõülikoolih“ Sulbin tull võro kultuuriga tutvuma Ingo Normet uma kursusõga ja performantsi-lauluoperi mooduga lavastimi säälsamah Aino Kalda „Pühäjõõ kättemassu“ ärq. Kiäki näütlejist ast kiviga jala veritses ja pääle lavakatudengide viil Navitrolla mängse mõisnikku – veskiehitäjät.

1989. aasta paiku selet Kaalepi Ain, et Bernard Kangro kirotanu eesti keeli

näidendi „Hunt“, a XVIII saandi tõsõl poolõl iks kiä kõnõlõ-õs Karulah eesti keeli. Soovit ärq tagasi tõlki.

Saigi Karula kandi sõpru appi võttõh tõlgit. Mängiti 1995. aastal „Kaika suvõ-ülükoolih“ Lüllemäel, kandih kos tu lugu kunagi oll sündünü. „Vanemuise“ tiätre nuur lavastaja Mäeotsa Ain kuuh Merca, Helena Merzini, Liina Olmaru, Margus Jaanovitsi ja Riho Kütsariga etendiva luku Lüllemäe koolimajah ja kõnõldas, et üts kohalik nallavend oll lava iih istun Helenat vai Liinat kund-sast haardnu. Etendüst naati mängmä 5. märdikuu pääväl 1995 „Vanemuiseh“, tallõga avati E-lava. Õigupoolõst oll seo etendüs tõnõ võrokiilne tükk kutsõlidseh tiätreh, kui lugõda edimädses 1993 Ingo Normeti lavastusõh Kõivu-Lõhmusõ „Põud ja vihm Põlva kihlkonn-nan nelätõistkümnendämä aasta suvõl“ Eesti Muusigaakadeemiä Korõmban Lavakunstikoolin. „Susi“ lei läbi. Kriitigu naksi kõnõlõma Võromaa müstikast, ehkkä võrokõstõ jaoss oll tegemist tollõga, mille Mäeots mul käsk võro kiilde panda – *Based on a real story* – nii ta vast ollgi.

Võrokiilse tiätre algus oll vähä ette-arvamadaq. Koskilt ma mäledä, et Kõiv ja Lõhmus pakiq, et „Põuda ja vihma“ iks kiäki inne kui viiekümne aasta peräst är ei lavasta, a noorõq es mõistaq midägi pelädä ja tükk laval nii mis välk. 1994. aastal Kaika suvõülikoolih Põlvah Kõivu kodokülä kultuurimajah toimu-nu etendüse „Põud ni vihm...“ keskel lei pikne elektri ärq ja näütlejäq mängeq edesi küündle valgõl.

1988. aastal Põlgastõn toimuva suvõülikooli jaoss sai valmis Madis Kõivu „Elli“, miä etendü „Vanemuiseh“ 19. joulukuu pääväst 1998.

1996. aastas, kui toimu Kaika suvõ-ülükool Viitenäh, kirodi kuuhtüüh Sven Kivisildnikuga näütemängu „Tandsja Pühälik!“, mis alatõh 8. süküskuu pääväst 2001 nime all „Pühak“ etendü „Va-

nemuise“ väikuh majah. Kaika suvõüli-kooli jaoss Mehikuurmah 2000 kirodi näütemängu „Ah tsusku külh...“. Tuu om lugu Jaan Vahtra, Juhan Jaigi ja Johannes Vares Barbarusõ kalalkäügist. Seo näütemäng sündü Juhan Jaigi uur-mise ja tõlkmise ni timä juttõ lavastustõs kohandamise man. 1999. aastagal Kaika suvõülikooli jaoss Lepistül sai tõlgit Kalev Kudu Jaigi-ainõline dramatiseering „Pido pahandusõga“ ja 2001. aastagas, kui toimu suvõülikool Pikäkannuh, oll jo valmis Jaigi novelli „Vihmatark“ dra-matiseeringu käsikiri. Rõugõ kohaligu näütettrupiga Kudu Kalev tollõ ka ärä lavast.

Kui tullaq tagasi näidendi „Ah tsusku külh...“ etendüse mano, sis tuu om edimäne tükk, kos sai kokku minolõ tähtsä võro tiätre jaoss vällä märgit tsihiq:

1. Kiil – kõkkõ saa tiätreh võro keeli tetäq
2. Perimusliku laulu, muusika, tand-su sissepandmine
3. Tegevusõ toimumine mitte ainult egäpäätsesh maailmah, a ka ülemidseh, alomidseh ja muial ilmuh
4. Uma kultuuri perimusliguq luuq ja müüdiq
5. Nii ta vast ollgi moodulidsus (*Based on a true story*)
6. Tihe kuuhtüü lavastaja ni näütlejidega

„Ah tsusku külh...“ kirotamise man oll nõvvo andjas Ruitlasõ Olavi. Pääte-geläseq olliq kats kirglikku kalamiist, Juhan Jaik ni Jaan Vahtra, Ruitlanõ and mitu kõrd hüäd nõu kalameeste tüüvõ-tõtõ ja hingeelo asjuh. Lõpus tull täl kui pikäaigsõl harrastusnäütlejäl esiq viil ka Jaiki mängmä naada.

Timahava oll vastapiteh. Ruitlasõlt telliti näidend seto „Peko“, seto eeposõ tegeläsest, muistsõst kuningast, viläkus-jumalast-kesväesäst. Olli tälle nõvvo-andjas, a peräotsah kirodi esiq näiden-dile piä poolõ manõq. Saigi näidend ka-

tõpääleq. Veidü nigu Kõivu Madisõ muudu, kiä kah om näidendid kirotanu kuuh Vahingu, Runneli ja Lõhmusõga.

Võro vai seto filmist unistamine om võro-seto liikumisel pikk olnuq. Kaalepi Ain om uma ettekannõtõn paknu Jaigi mitmid novelle ja Pombi-ainõlist romaani kolmikut filmis. Väiksid linatõid, miä olõ-õi mängufilmiq, om ette võet. Üts piiripäälne, kos oll tukõv rollimängu maik man ja mille tegemist vähä päält näi, om Urbla Piitre „Potisetod tulevad jälle“ (ülesvõtmise suvõdõl 2002 ja 2003) näütämiseq 2003 ja 2004. Seto Noortõ Seltsi iistvidämisel (Raudoja Ahto, Raali Ain) kõrraldõdi kolmõ hobõsõvankriga savist anumide (potiq, kausiq, kanniq, savipardsiq) müügireis küläst küllä Obinitsa ümbrusõst Tartu hansalaadalõ. Kümme kond noorõmbat seto miist uursõva potisetodõ kotsilõ vanõmbide inemisi käest ja kiräsõnast. Vanast käveq potisetõq iks ütekaupa, a kombõ ja seto meestekultuuri teedüstämises minti kolmõ hobõsõga ni käüti müüeh, lauldõh, kromkasid mängih küläst küllä. Nädälisi rännäkid võtiq üles kaamerameheq. Valmis filmih tullgi mitto plaani vällä. Näütüses noortõ potisetodõ erinevõq iseloomuq, seto lauluq, tandsuq, pilliluuq, mino jaoss oll päätegeläses lõuna-eesti rahvas, näide humoorikus ja külälislahkus kokko saamisõ man.

Muiduki oll asjal ruttamise maik man, tuust materjalist olõs viil tihedämpä ja erilidsembä filmi saanuq. Teema jakus tei väiku dramatiseeringu ka Juhhan Jaigi novelli „Kirilä Ivvo“ perrä, a tuu uut parlaq tetähtjõid.

Vaimusilmän ma võro ja seto filmi näe jo ammuq, nii nigu tiätritki, kos ütiseh lavastusõh mängnü ni näütlejõq kui kohaliguq ehedä tüübiq. Võrokõisil ja setodõl om toda vanaaigsõt mängulist esinemise mõistmist iks seen noist aigõst, kui kollektiivse mälu juhtmisel lavastõdi pulma, matust, talgut, palvust

vai muud tähtsät kogokondlikku muutust. Esieränis tugõvalt sai tada tundaq, kui Mäeotsa Ain lavast „Taarkat“ Obinitsah. Kohaliguq näütlejõq panniq kirimasõ ja kongressi tegevüse täütes ummi kunagi kuult nalju ja muid lausid, mõnõq nimeldä tegeläseq saiq nimeq ja kõrvaltegeläseq iseloomuq. Kuuaisõ egäpäävåtse tüü man lavastusõga ja Obinitsah elleh saiq näütlejõq inämb kontakti perimuskultuuri ja seto eloga ni keelemõistmine „edenesi“. Kohaliguq noorõq nakassi inämb umma kultuuri hindama ja saiq mängi ummi esivanõmbide ello ja lauldaq näide lauldõ. Noidsammu lauldõ laulva noorõq ja latsõq nüüd edesi kokko saieh, külä vaihel kuljatõh vai kirmastõl. Om suur asi, et tiätret tetäs pääle riigi tiätremajju ka väiksih küllih ja huvilidseq saavaq pruumi kinkaski tõsõs kihästümise põnvõust.

Juttu om ka „Taarka“ filmis tegemisest. Toda uut näidelnü vai näidendit nännuq seltskond säämest.

Lõunaeesti filmiq tulõmadaq ei jääq, a kost ja kinkast kinu arõnõma nakkas, om hindälgi põnnõv. Midä varõmb, toda paremb, seeniq om viil lõunõpuul uma maa vaimu, kiilt, maastikku, ehedät üllehpidämist, kõnõlõmaldaq poolõst tosinast võro-seto kiränigust, kinka käest filmi käsikirja telli.